

Верховний
Суд

Захист прав невизначеного кола осіб в контексті права на доступ до правосуддя

Наталія Сакара

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду
кандидат юридичних наук, доцент

«Потенційні перешкоди» у реалізації права на доступ до правосуддя:

- **юрисдикційні обмеження**, тобто коли розгляд певних категорій справ виключається з компетенції певного суду;
- **суб'єктивні обмеження**, тобто встановлення вимог до цивільної процесуальної правосуб'єктності осіб, які звертаються до суду;
- **часові обмеження**, тобто імперативне визначення строку, протягом якого особа може звернутися до суду, що само по собі не виключає можливості його поновлення у випадку пропуску з поважної причини;
- **процедурні обмеження**, тобто закріплення на законодавчому рівні правил, що регулюють порядок звернення до суду;
- **фінансові обмеження**, тобто обов'язок сплачувати судовий збір та нести інші судові витрати.

Сакара Н. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції Європейського суду з прав людини та національний контекст. *Право України*. 2018. № 10. С. 64-85

Фізична особа як суб'єкт захисту прав невизначеного кола осіб

Колегія суддів зазначає, що наразі з огляду на нормативне регулювання цивільного процесуального законодавства неможливо суду розглянути позов фізичної особи на захист невизначеного (неперсоніфікованого) кола осіб, зокрема, як у цій справі на захист співвласників будинку, оскільки до основних питань, які потребують вирішення в національному цивільному процесуальному законодавстві, з урахуванням позитивного досвіду інших країн, в яких успішно функціонує інститут групових позовів, необхідно:

- визначити **критерії визнання позову як групового** (сертифікація);
- визначити склад групи та **з'ясування згоди потенційних учасників провадження на участь у ньому** з огляду на можливі допустимі механізми погодження або відмови учасника групи, проблема принципу диспозитивності цивільного судочинства;
- визначити юрисдикцію та **процесуальну компетенцію судів** із розгляду і вирішення справ за груповими позовами;
- **виробити процесуальний механізм подання групового позову** (через єдиного позивача - представника групи або особою, яка діє в «чужих» інтересах (громадські об'єднання, органи державної влади, прокурор тощо));
- **інформувати учасників (потенційних учасників) групи про відкриття провадження** у справі за груповим позовом, час та місце судового розгляду, прийняте судове рішення;
- вирішити **щодо права особи, яка не була членом групи у провадженні за груповим позовом**, але рішення у справі стосується її прав, звертатися до суду в індивідуальному, але процесуально спрощеному, порядку, доводячи лише те, що рішення стосується її прав;
- передбачити **оскарження рішення як кожним із членів групи, так і особами, які не є членами групи**, проте рішення стосується їх прав, та виконання рішення тощо.

Отже, у ЦПК України має бути врегульована процесуальна форма розгляду такої категорії справ, як це, зокрема, врегульовано у КАС України щодо зразкових справ, типових справ.

При цьому чинна цивільна процесуальна форма не пристосована до розгляду позовів фізичних осіб, поданих на захист невизначеного кола осіб, так як **відсутні відповідні процедури та процесуальні інститути**, які стосуються встановлення обставин справи, доказування та змісту судового рішення й преюдиційності такого судового рішення, а також можливість оскарження такого судового рішення особами, які вказують, що входять до цього невизначеного кола осіб.

Крім того, невизначеним залишається питання про те, чи через позивача, який представляє інтереси групи, чи члени групи (невизначеного кола осіб) мають право: 1) зменшувати/збільшувати розмір позовних вимог; 2) змінювати підставу або предмет позову; 3) подавати письмові пояснення та докази тощо.

Вочевидь, є зрозумілим, що **позови щодо захисту прав інших осіб спрямовані на захист не безпосередньо позивача, а інших осіб**, коли позивач законодавчо уповноважений на порушення справи в їх інтересах. Це, наприклад, заяви, що подають органи опіки та піклування або прокурор. Так, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, громадські природоохоронні, екологічні організації, об'єднання споживачів тощо, подаючи позов на захист прав та інтересів невизначеного кола осіб, **вони у цій ситуації є процесуальними позивачами, а не матеріальним позивачем**.

Отже, **конструкція «захист прав невизначеного кола осіб»** передбачає захист прав інших осіб після законодавчого врегулювання цього процесуального інституту.

Постанова ВС від 07 травня 2025 року у справі № 638/10158/20 (провадження № 61-17287св24)

Фізична особа як суб'єкт захисту прав членів територіальної громади

При цьому колегія суддів вважає обґрунтованими посилання апеляційного суду на відсутність у ОСОБА_6 представницьких повноважень територіальної громади у вказаній конкретній справі, оскільки, як обґрунтовано зауважено апеляційним судом, саме на сільські, селищні, міські ради, які є органами місцевого самоврядування, покладено представницьку функцію відповідної територіальні громади. Відповідно саме такі органи здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією України, цим та іншими законами (стаття 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Більше того, колегія суддів вважає за необхідне зауважити, що завданням цивільного судочинства є саме ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси позивача власне порушені, а учасники використовують цивільне судочинство для такого захисту (постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 05 вересня 2019 року в справі № 638/2304/17 (провадження № 61-2417сво19)).

Законодавство України, своєю чергою, не передбачає можливості подання позову, який відомий у теорії права як *actio popularis*, без обов'язку підтвердити, що відповідний акт, рішення, дія чи бездіяльність безпосередньо зачіпає права та інтереси самого позивача. Такий позов можливий як виняток із загального правила, наприклад, на підставі Орхуської Конвенції та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Зазначені висновки викладені, зокрема, у змісті постанов Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі № 910/8122/17 та від 13 липня 2023 року у справі № 9901/252/21 (провадження № 11-490зai21).

Конвенція також не передбачає можливості *actio popularis* з метою тлумачення прав і свобод, які вона гарантує, або дозволу оскаржити положення внутрішньодержавного права тільки тому, що особа вважає, не перебуваючи під прямим впливом такого положення, що воно може суперечити Конвенції (рішення від 15 березня 2012 року у справі «Аксу проти Туреччини» (*Aksu v. Turkey*)), заява № 4149/04 та 41029/04, § 50, від 29 квітня 2008 року у справі «Бьорден проти Сполученого Королівства» (*Burden v. The United Kingdom*), заява № 13378/05, § 33).

Відтак, з урахуванням того, що у справі, яка є предметом касаційного перегляду, доводи ОСОБА_6, як заявника апеляційної скарги, є абстрактними, не містять обґрунтування негативного впливу оскарженого судового рішення на конкретні, реальні, індивідуально виражені екологічні права, свободи чи інтереси саме її, а не загалом територіальної громади, звертаючись до суду з апеляційною скаргою, заявниця не визначила, які саме власні права, свободи чи інтереси мав би захистити (поновити) суд внаслідок апеляційного перегляду справи. Це, своєю чергою, підтверджує відсутність належного об'єкта судового захисту, зокрема в порядку апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції.

Постанова ВС від 30 липня 2025 року у справі № 187/2013/19 (провадження № 61-2032св25)

Громадська організація як суб'єкт захисту невизначеного кола осіб

Громадська організація може захищати в суді особисті немайнові та майнові права як своїх членів, так і права та охоронювані законом інтереси інших осіб, які звернулися до неї за таким захистом, лише у випадках, якщо таке повноваження передбачено в її статутних документах та якщо відповідний закон визнає право громадської організації звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших осіб (абзац третій пункту 2.6 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 28 листопада 2013 року № 12-рп/2013).

Частиною третьою статті 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України. Пунктом «ж» частини першої статті 21 цього Закону передбачено право громадських природоохоронних організацій на подання до суду позовів про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій.

Міжнародним нормативним актом, яким визначено зобов'язання держав у сфері доступу до правосуддя в екологічних справах, є Орхуська конвенція, ратифікована Законом України від 06 липня 1999 року № 832-XIV, тому її положення в силу статті 9 Конституції України є нормами прямої дії, а норми національного законодавства щодо процедур і механізмів судового захисту порушених екологічних прав та інтересів громадян можуть їх конкретизувати.

З метою забезпечення належної реалізації екологічних прав пунктом 3 статті 9 Орхуської конвенції передбачено гарантії доступу представників громадськості до судового й адміністративного оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних органів та приватних осіб, що порушують вимоги національного екологічного законодавства. Орхуська конвенція гарантує доступ до правосуддя громадським організаціям як на підставі власних норм, так і в порядку забезпечення дотримання національного природоохоронного законодавства.

Отже, звернення громадської організації до суду на виконання переданих їй засновниками (членами) представницьких функцій щодо усунення юридичними особами порушень норм природоохоронного законодавства та/або відшкодування завданих такими порушеннями збитків на користь фізичних осіб - засновників (членів) цієї громадської організації відповідає приписам Орхуської конвенції, ратифікувавши яку Україна прийняла на себе зобов'язання надати такому суб'єкту право доступу до суду без дискримінації за ознаками його фактичного місцезнаходження або фактичного центру діяльності (пункт 9 статті 3 цієї конвенції).

Постанова ВП ВС від 15 червня 2021 року у справі № 904/6125/20 (провадження № 12-27гс21)

Громадська організація як суб'єкт захисту прав окремої фізичної особи

Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI надає об'єднанню споживачів право звертатися до суду за захистом прав та інтересів невизначеного кола споживачів та захищати у суді права споживачів, які не є членами (учасниками) громадської організації споживачів.

Право громадської організації споживачів (об'єднання споживачів) звертатися до суду з позовом в інтересах конкретного споживача нормами чинного ЦПК України та ЦПК України 2004 року, Закону України від 22 березня 2012 року № 4572-VI і Закону України від 12 травня 1991 року № 1023-XII не передбачено. У такому разі захист ГО «Юридичний центр захисту прав споживачів» прав та інтересів ОСОБА_1 обмежується лише представництвом її інтересів у суді у порядку, визначеному ЦПК України, лише як представника. Будь-яка заява або довіреність від ОСОБА_1 у справі відсутня. Таким чином ГО «Юридичний центр захисту прав споживачів» діяла як позивач, проте повноваження громадської організації на пред'явлення позову в інтересах ОСОБА_1 належним чином не підтверджені. Залежно від наявності або відсутності у ГО «Юридичний центр захисту прав споживачів» повноважень на представництво інтересів ОСОБА_1 суд має вирішити в установленому ЦПК України порядку питання залишення позову без розгляду

Постанова ВС від 21 серпня 2019 року у справі № 200/13835/15-ц (провадження № 61-25770св18)

Юрисдикційність справ, пов'язаних з захистом невизначеного кола осіб

Закон № 1023-XII та Статут надає ГО «Ірпінська спілка споживачів» право звертатися до суду за захистом прав та інтересів невизначеного кола споживачів, тому звернення із цим позовом в інтересах споживачів міста Ірпеня ґрунтується на приписах чинного законодавства та статутних документах позивача.

ГО «Ірпінська спілка споживачів» за своїм правовим статусом є юридичною особою приватного права, метою діяльності якої є задоволення і захист суспільних та приватних прав і інтересів членів та інших осіб як споживачів товарів, робіт та послуг у сферах економічної, житлово-комунальної, соціальної, медичної, культурної, освітньої, побутової, оздоровчої, туристичної та іншої діяльності, та задля досягнення цієї мети громадська організація може здійснювати представництво та захист прав невизначеного кола приватних осіб (споживачів) у судах та інших органах, установах і організаціях в разі порушення прав невизначеного кола споживачів.

З огляду на зміст та характер спірних правовідносин, суб'єктний склад цього спору Велика Палата Верховного Суду вважає, що спір з урахуванням вимог статті 19 ЦПК України підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Висновок судів попередніх інстанцій про віднесення справи до юрисдикції господарських судів є помилковим, оскільки позов ГО «Ірпінська спілка споживачів» подала не для захисту власних інтересів як суб'єкта цивільних відносин, а в інтересах невизначеного кола споживачів міста Ірпеня, спір між сторонами є спором про право цивільне, виник фактично між споживачами послуг та КП «УЖКГ «Ірпінь» і направлений на захист прав споживачів міста Ірпеня щодо проведення відповідачем перерахунку послуг з утримання будинків, споруд та прибудинкових територій, тому повинен розглядатися в порядку цивільного судочинства.

Постанова ВП ВС від 23 березня 2021 року у справі № 367/4695/20 (провадження № 14-12цс21)

Спір за позовом фізичної особи, поданим в інтересах невизначеного кола осіб, зокрема мешканців територіальної громади, щодо оскарження рішення органу місцевого самоврядування про виділення для розміщення кладовища земельної ділянки, яка перебуває в комунальній власності, підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства

Постанова ВП ВС 15 травня 2019 року у справі № 127/19267/17 (провадження № 11-1102апп18)

Порядок обчислення судового збору

Наведені висновки судів попередніх інстанцій є обґрунтованими, оскільки відповідно до пункту 7 частини першої статті 5 Закону України «Про судовий збір» від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються громадяни, які у випадках, передбачених законодавством, звернулися із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб.

Враховуючи те, що позивач ГО «Міжрегіональне бюро екологічного захисту» є юридичною особою, суди дійшли правомірного висновку про відсутність підстав звільнення останньої від сплати судового збору.

У касаційній скарзі заявник посилається на те, що судами не надано належної уваги заяві про звільнення від сплати судового збору на підставу пункту 3 частини першої статті 8 Закону України «Про судовий збір».

Відповідно до пункту 3 частини першої статті 8 Закону України «Про судовий збір» враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі за таких умов: предметом позову є захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю.

З наведеної норми вбачається, що суд, вирішуючи питання щодо надання відстрочки чи розстрочки у сплаті судового збору, звільнення від його сплати, має враховувати сукупність обставин: майновий стан сторони, який не є достатнім, внаслідок чого не дозволяє сплатити судовий збір у визначеному законом розмірі, та характер прав, за захистом яких позивач звертається до суду.

Разом із тим, як вбачається з матеріалів справи, до заяви з процесуальних питань (а. с. 160-174, т. 1), яка подавалася після ухвали Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 25 липня 2022 року про залишення позовної заяви без руху, не було надано доказів скрутного майнового стану ГО «Міжрегіональне бюро екологічного захисту» як сторони у справі, яка звернулася до суду на «захист суспільного інтересу» (а. с. 164 т. 1), що унеможливило сплату судового збору у визначеному судом розмірі. Крім того, як правильно було зазначено судами попередніх інстанцій, предметом спору, із яким ГО «Міжрегіональне бюро екологічного захисту», звернулося до суду, не є захист соціальних, трудових, сімейних та житлових прав. При цьому, обґрунтовуючи позов тим, що він стосується питання відшкодування шкоди здоров'ю, позивач всупереч положень частини третьої статті 12, частини першої статті 81 ЦПК України не надав доказів того, що було завдано шкоду громадянам, яка підлягає відшкодуванню, не вказано безпосередньо, хто отримав ушкодження здоров'я внаслідок порушення правил екологічної безпеки.

З урахуванням того, що позивачем не надано доказів на підтвердження обставин, якими обґрунтовано клопотання про звільнення від сплати судового збору, суди попередніх інстанцій дійшли правомірного висновку про відсутність підстав для задоволення вказаного клопотання.

При цьому заявником також не надано належних та допустимих доказів, які б давали підстави для зменшення судового збору за його майновим станом.

З урахуванням викладеного, колегія суддів погоджується із висновками судів попередніх інстанцій про необхідність сплати судового збору позивачами за подання вказаного позову за розміром, встановленим для юридичних осіб.

Постанова ВС від 10 травня 2023 року у справі № 210/1042/22 (провадження № 61-11564св22)

Верховний
Суд

Дякую за увагу!